

Historieskrivningen om den tidlige danske arbejderbevægelse

Temaer og diskussioner i 1980'ernes forskning i dansk arbejderbevægelseshistorie frem til 1. Verdenskrig

Af Knud Knudsen

Universitetslektor, mag.art. Knud Knudsen gør i denne oversigtsartikel status over de sidste 10 års forskning i den tidlige danske arbejderbevægelses historie. Artiklen koncentrerer sig om tre felter, som i særlig grad har stået i centrum: arbejderbevægelsens forhistorie, arbejderbevægelsens politiske karakter i tiden frem til 1914 og forholdet mellem arbejderklassens og arbejderbevægelsens historie.

I 1980 fejrede Selskabet til Forskning i Arbejderbevægelsens Historie (SFAH) sit 10-års jubilæum og markerede bl.a. jubilæet med udgivelsen af bogen »Fremad og aldrig glemme. 10 års forskning i arbejderbevægelsens historie – Status og perspektiver« (Kbh. 1981). En række bidragydere gav heri en oversigt over forskningen på forskellige områder af arbejderbevægelseshistorien, diskuterede problemer og perspektiver o.s.v. Målet med bogen var både at gøre status over det forgangne tiårs forskning og at antyde perspektiver for det videre arbejde. I det redaktionelle forord skrev vi – lidt pessimistisk, men måske meget nøgternt – at »i det kommende årti kan vi næppe forvente, at der vil blive præsteret et forskningsarbejde inden for arbejderbevægelsens historie i samme størrelsesorden som i 70'erne.« For universitetsforskningens vedkommende skulle det vise sig at komme til at holde stik. Men uden for universiteterne synes interessen for arbejderbevægelseshistorien ikke at være dalet. Måske snarere tværtimod. Eksempelvis kunne nævnes TV-serien »Nu dages det ...«, som uden tvivl har formidlet arbejderbevægelsens historie ud til langt bredere kredse end hidtil, og som også gav anledning til en del offentlig debat. Nævnes kunne også SID's store projekt om »Arbejdsmandens historie i 100 år«, udkommet i en serie på 5 flotte bøger, som har involveret et meget stort antal mennesker; og som vel tillige vidner om, at også i arbejderbevægelsens egne rækker er der fortsat (i hvert fald visse steder) en interesse tilstede for arbejderne og bevægelsens egen historie. Nævnes

kunne for det tredje de mange lokale initiativer, flere steder i tilknytning til de lokalhistoriske arkiver. Alt i alt er der måske grund til at tro, at arbejderbevægelseshistorien i 80'erne har involveret langt flere mennesker end i 70'erne. Under alle omstændigheder er arbejderbevægelseshistorien blevet formidlet til langt flere mennesker i 80'erne end i 70'erne. Fortsat udkommer der da også en stadig strøm af publikationer m.v. om arbejderbevægelsens historie, hvilket anmeldelsessektionen i SFAH-tidsskriftet »Arbejderhistorie« i sig selv er et vidnesbyrd om.

Sigtet i denne artikel er at trække tråden tilbage til »Fremad og aldrig glemme«, og dernæst i forlængelse heraf at præsentere nogle (efter mit skøn) vigtige og centrale bidrag til og diskussioner fra 80'ernes forskning i/studier af dansk arbejderbevægelses historie. Kronologisk er der tale om en afgrænsning op til 1. Verdenskrig. Derudover kunne det også siges at være en mere overordnet intention/ambition i artiklen at diskutere, om og i givet fald hvordan 70'ernes og 80'ernes omfattende beskræftigelse med dansk arbejderbevægelses historie har bidraget til at revidere/korrigere ældre (overlevede) forestillinger om den tidlige danske arbejderbevægelses historie.

Forhistorien – starten: kontinuitet eller brud?

Hvor starter den danske arbejderbevægelses historie? Omkring 1848-50, med Danmarks »første socialist« Frederik Dreier? Eller omkring 1870-71, med Louis Pio og »pionererne« i 1870'erne, der grundlagde den danske afdeling af Internationale? Eller omkring 1880, da folk fra arbejdernes egen kreds tog fat på at opbygge den socialdemokratiske arbejderbevægelse, som vi kender i dag? Der kunne gives andre svar og andre typer af svar på dette tilsyneladende enkle og tilforladelige spørgsmål, og i de eksisterende brede fremstillinger vil det ses, at det er muligt at vælge ret forskellige startpunkter¹. Dog ville det næppe være helt forkert at hævde, at det har været den mere eller mindre udtalte konsensus-forståelse, at den danske arbejderbevægelse startede i begyndelsen af 1870'erne – med Pio og »pionererne« i 1870'ernes socialistiske bevægelse – og at det, der gik forud herfor, var at regne for 'forhistorien'. Det var i det mindste den forståelse, der lå til grund for disponeringen i »Fremad og aldrig glemme«.

1. Eksempelvis kunne der henvises til den første af de store socialdemokratiske partihistorier, Jensen & Borgbjergs *Socialdemokratiets aarhundrede*, I-II, Kbh. 1904, som startede helt tilbage i det gamle håndværkersamfund; sandsynligvis for at antyde, at den moderne arbejderbevægelse havde sine rødder i det gamle byhåndværk.

Niels Ole Højstrup Jensen (NOHJ) diskuterede her både ældre og nyere bidrag til arbejderbevægelsens 'forhistorie' – hvormed han afgrænsede sig til perioden ca. 1848-1871². Det var karakteristisk, bemærkede NOHJ, at i arbejderbevægelsens egne historiske fremstillinger af perioden forud for Internationales oprettelse havde opmærksomheden været centreret omkring Frederik Dreiers person og virke. Det gjaldt f.eks. også for P. Knudsens artikelserie i »Social-Demokraten« i 1883-84³. NOHJ omtaler også Oluf Bertolts artikelserie fra 1940 i »Socialisten«, »Pionerer før pionererne«. To år forinden havde Bertolt udsendt bogen »Pionerer. Mændene fra Halvfjerdsernes Arbejderbevægelse« (Kbh. 1938). I artikelserien fra 1940 var det Bertolts mål at vise, at der allerede i 1860'erne var »gode Demokrater og bevidste Socialister«, som kunne knytte forbindelsen fra Frederik Dreier frem til 1870'ernes arbejderbevægelse. Han ville med egne ord vise, at der gik »en Forbindelseslinje fra den Kreds, som Redaktør Grüne i Begyndelsen af 50'erne spydigt kaldte »Dreiers Klub«, og til den danske Internationale i Begyndelsen af 70'erne, altsaa Pios Klub⁴«. Bertolt påviste et betydeligt personsammenfald imellem 60'ernes og 70'ernes socialistiske foreninger. NOHJ omtaler også flere af de specialeafhandlinger, som blev udarbejdet, da arbejderbevægelseshistorien fik sit genopsving i 1970'erne. I starten var der en betydelig interesse for den helt tidlige bevægelse. Blandt disse specialer må Michael Wolfes store undersøgelse nødvendigvis trækkes frem – »De københavnske arbejderforeningers holdning til socialismen, 1847-1871. – Et studium til belysning af det danske socialdemokratis ideologiske baggrund.« (1971) Undervejs kom Wolfe også i ind på spørgsmålet om en kontinuerlig udvikling fra Dreier til Pio og kritiserede her Bertolts synspunkter om en kontinuitet fra Dreier til Pio. Iflg. Wolfe indskrænkede forbindelsen sig til at være eksistensen af en gennemgående gruppe personer med »en social og radikal indstilling⁵«.

Efter »Fremad og aldrig glemme« har Thomas Bloch Ravn i begyndelsen af 1980'erne i en række fine og velargumenterede artikler igen forsøgt at få rejst problematikken omkring kontinuitet og/eller brud i den tidlige danske arbejderbevægelses historie. Men ikke ud fra den Bertolt'ske tilgang, men snarere ud fra en social-, måske rettere en kultur- og mentalitetshistorisk tilgang. Artiklen »Fra svendelav til fagforening. Brud eller

2. Niels Ole Højstrup Jensen, »Forskning og litteratur i dansk arbejderbevægelses forhistorie«, i *Fremad og aldrig glemme* red. Gerd Callesen m.fl. Kbh. 1981, s. 39.

3. Artiklerne er genoptrykt i *P. Knudsen – Bidrag til hans politiske biografi. Analyser og dokumenter*, red. Hans-Norbert Lahme, Odense 1983, s. 57 ff.

4. Oluf Bertolt, »Pionerer før Pionererne« i *Socialisten* 1940, nr. 2, 3 & 4, her s. 46.

5. Wolfe er kort omtalt i Niels Ole Højstrup Jensen, op.cit. s. 44 f.

Kontinuitet⁶ var skrevet som et debatoplæg, hvori Thomas Bloch Ravn sammenfattede essensen af sine synspunkter og argumenter. Hans ærinde var, som han selv formulerede det, at »argumentere for relevansen af undersøgelser af de præindustrielle lønarbejderbevægelser, som allerede i lavstiden opstod indenfor adskillige håndværksfag i København, samt deres betydning for arbejderbevægelsen efter 1870«. Særligt var der tre forhold, som Thomas Bloch Ravn ville henlede opmærksomheden på: Det var for det første, »hvorledes der indenfor flere fag udvikledes kapitalistiske produktionsrelationer allerede længe inden lavssystemets ophævelse i 1862«; for det andet, »hvorledes der var faglig aktivitet indenfor adskillige fag helt tilbage fra midten af 1700-årene«; og for det tredje, »hvorledes traditionerne og erfaringerne fra denne periode kom til at indgå som en historisk ballast i den moderne arbejderbevægelse, som i årene efter 1870 opstod blandt de københavnske håndværkssvende«. I artiklen fremdrog Thomas Bloch Ravn, hvordan det københavnske tømmerhåndværk allerede i løbet af 1700-tallet blev gennemtrængt af en kapitalistisk udvikling, samtidig med at der eksisterede »et vist objektivt standsfællesskab omkring tømmerhåndværket«. På grundlag heraf udviklede der sig en »lønarbejderbevidsthed« blandt svendene, og denne var igen baggrunden for de mange svendeuroligheder inden for byggehåndværksfagene. Thomas Bloch Ravn påpeger tillige som noget centralt, at »tømrersvendenes faglige bevidsthed og solidaritet i det hele taget var blandet godt op med ideologisk konservatisme i form af småborgerlig standsfølelse og fagstolthed, for ikke at sige fagchauvinisme – en lavstraditionel bevidsthed, der ingenlunde var ualmindelig i 70'ernes håndværker-fagbevægelse ...«. Konklusionen bliver for Thomas Bloch Ravn, at 1870'ernes organisering næppe »er udtryk for en pludselig opstået proletarisk og socialistisk bevidsthed, men snarere for en fra lavstiden overleveret organisationstradition og faglig solidaritet ...«. Det overordnede sigte for Thomas Bloch Ravn har været at argumentere »for kontinuitetsbetragtningens mere generelle relevans i forbindelse med arbejderbevægelsens historie.«

I 1986 kom Niels Finn Christiansens (længe ventede) bog om den tidlige arbejderbevægelses historie i Danmark, »Arbejderbevægelsens forhistorie. Træk af den tidlige danske arbejderbevægelses politiske og sociale udvikling 1848 til 1880« (SFAH 1986). Det er en bog, skrevet med stort over-

6. Thomas Bloch Ravn, »Fra svendelav til fagforening. Brud eller Kontinuitet?« i *Arbejderhistorie* nr. 18/1982, s. 3 ff. Jvf. også »Oprør, spadseregange og lønstrejker i København før 1870« i »*Protest og Oprør*« red. Flemming Mikkelsen, Århus 1986, s. 47 ff. og »Fortiden i nutiden. Mental inertie og moralsk økonomi i Danmark fra middelalderen til i dag« i »*Historien i kulturhistorien*«, red. Vagh Wählin, Århus 1988, s. 235 ff.

blik og stor detaljeindsigt. Niels Finn Christiansen har her leveret en syntese, som både samler resultaterne af egne empiriske studier og sammenfatter resultaterne af 70'ernes mange delundersøgelser. Bogens titel er værd at bemærke, for heri signaliseres egentlig en udvidelse af det gamle begreb om 'forhistorien'. I Niels Finn Christiansens bog er begrebet 'forhistorie' brugt om hele perioden fra slutningen af 1700-tallet (med »feudalsamfundets afvikling«, bogens indledende kapitel) frem til omkring 1880 (og dannelsen af »den socialdemokratiske arbejderbevægelse«, bogens afsluttende kapitel). Om udviklingen i den sociale bevægelse fra slutningen af 1840'erne frem til 1870'ernes begyndelse opererer Niels Finn Christiansen med tre tendenser i bevægelsen: (a) en senfeudal, restaurativ utopi, der så laugene som værn imod proletarisering, (b) en borgerlig eller småborgerlig tendens, og (c) en antikapitalistisk og socialistisk tendens. Niels Finn Christiansen formulerer klart en opfattelse af, at 1870'ernes socialistiske bevægelse repræsenterede et brud. »Udsendelsen af Louis Pios »Socialistiske Blade« i sommeren 1871, de følgende måneders opbygning af en dansk afdeling af første Internationale og etableringen af en permanent socialistisk presse blev i samtiden opfattet som et radikalt brud med dansk social og politisk tradition og praksis. Set i lyset af den skildrede borgerlige indsats i forhold til arbejderklassen er det en rigtig vurdering⁷«. Niels Finn Christiansen diskuterer i forlængelse heraf spørgsmålet om, hvorvidt der kan påvises en politisk-ideologisk og organisatorisk kontinuitet fra 1840'erne til 1870'erne for den socialistiske tendens i arbejderbevægelsen. Der kan, skriver Niels Finn Christiansen, spores tendenser i og omkring nogle af arbejderforeningerne. Her bestod der »i næsten ubrudt følge« muligheden for intern meddelelse, debat og ideologisk udvikling i en række blade, pjecer m.v. frem til den socialdemokratiske presses opbygning i begyndelsen af 1870'erne. Der var ikke tale om nogen afklaret socialistisk tendens, skriver Niels Finn Christiansen. De fleste befandt sig »i et felt mellem radikalt socialt demokrati og en tidlig socialisme«, og til forskel fra Pio senere befandt de sig, trods radikaliteten »inden for det bestående politiske system.«

Hermed er et par af de nyeste bidrag til den tidlige danske arbejderbevægelses historie kort præsenteret. En mere grundig diskussion af hele 'forhistorie'-problematikken ville føre for vidt. Men nogle enkelte synspunkter og argumenter bør dog fremføres. For alt i alt er det min opfattelse, at 70'ernes og 80'ernes nye studier har bidraget til et vist opbrud i den overleverede konsensus-forståelse af begrebet 'forhistorie'. I stedet for at

7. Niels Finn Christiansen, »Arbejderbevægelsens forhistorie«, Kbh. 1986, s. 76.

betragte perioden frem til o. 1870-71 som arbejderbevægelsens 'forhistorie' tegner der sig snarere billedet af en 'forhistorie', som indbefatter 1870'ernes »pionerer«. Eller, som jeg ville foretrække at formulere det: Der tegner sig billedet af en selvstændig og sammenhængende tidlig fase af den danske arbejderbevægelses historie, hvori 1870'ernes socialistiske bevægelse udgør et sidste led, kulminationen så at sige. Ud fra denne overordnede opfattelse skal 'forhistorie-problematikken' og nogle af de forannævnte bidrag diskuteres.

Endnu er vor viden om denne tidlige periode (før 1870) såre mangelfuld, og der kan kun være al mulig grund til at bifalde Thomas Bloch Ravns advokaten for flere studier af arbejdet og arbejderne i den præindustrielle epoke. Som nævnt i NOHJ's oversigtsartikel i »Fremad og aldrig glemme«, forelå der dog allerede forud for nyopsvinget i arbejderbevægelseshistorien i 70'erne en ældre litteratur⁸, og her kan der især være grund til at fremhæve det omfattende indledningskapitel om de »Hjemlige Forudsætninger« i Henry Bruuns standardværk fra 1938 »Den Faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900«.

I sin argumentation for kontinuitets-tesen har Thomas Bloch Ravn, især i den fine artikel »Oprør, spadseregange og lønstrejker i København før 1870⁹«, udbygget, men også korrigeret Bruuns fremstilling. I artiklen karakteriseres den store tømmerstrejke i 1794 som »den første bredere solidaritetsmanifestation blandt de håndværkersvende, der var på vej til at blive den opkommende arbejderklasses bærende lag.« Op igennem de første årtier af 1800-tallet påviser Thomas Bloch Ravn en række »lønstrejker« og svendeuroligheder, og hermed korrigerer han Bruuns opfattelse, at perioden fra ca. 1800 til ca. 1848 stod »som et ualmindelig begivenhedsfattigt Tidsrum« i den danske arbejderstands historie. Til gengæld må det siges, at Bruun har en meget god fremstilling af arbejderens rolle under de politiske omvæltninger i 1848-49 – af Pio senere betegnet som »Revolutionen i København i 1848«. Bruun taler om en »politisk Vækkelse« i håndværkerstandens underklasse i 1848¹⁰. I disse år opstod også nogle af de nye organisationsformer, som kom til at kendetegne bevægelsen blandt de danske arbejdere i de følgende to årtier – begyndende med Haandværkerdannelsesforeningen i

8. Hovedparten af denne tidlige litteratur udsprang fra det daværende Institut for Historie og Samfundsøkonomi ved Københavns Universitet, litteraturen omtalt i Niels Ole Højstrup Jensen, op. cit. s. 46.

9. Jvf. note 6.

10. Henry Bruun, *Den Faglige Arbejderbevægelse i Danmark indtil Aar 1900* (1938), 1977, s. 44 f.

1847, Foreningen for Oldgeseller og Ladesvende i 1850 og de første arbejderforeninger.

I denne sammenhæng er der grund til at fremhæve Michael Wolfes store undersøgelse af de københavnske arbejderforeninger (begyndende med Haandværkerdannelsesforeningen). Wolfes kritiske stilling til Bertolts tese om kontinuiteten fra Dreiers klub til Pio er i denne forbindelse ikke afgørende. Det afgørende er, at Wolfe har leveret et storslået empirisk materiale og en grundig empirisk fremstilling, der påviser den uophørlige bevægelse i den danske – københavnske – arbejderklasse fra slutningen af 1840'erne frem til 1870'erne. En kontinuitet i klassebevægelsen, så at sige! En bevægelse, der udviklede sig gennem forskellige organisatoriske former, og som viste den stadigt voksende arbejderklasses første tidlige erfaringer med det borgerlige klassesamfunds fremvækst.

I denne forbindelse kan der tillige være grund til at henlede opmærksomheden på Ole Hyldtofts disputats om Københavns industrialisering 1840-1914. Værd at bemærke her er bl.a., at Hyldtoft har ment at burde anslå antallet af arbejdere i den københavnske industri noget højere end hidtil antaget – fra 6.600 i 1839, har Ole Hyldtoft skønnet tal for den industrielle arbejdsstyrke på 8.500 i 1847-48 og 21.400 i 1873; endvidere at han har ment at kunne påvise en tidlig industriel udvikling i perioden 1840-ca. 1865 (uden at han dog af den grund vil tale om noget 'industrielt gennembrud')¹¹.

Når der ovenfor blev talt om en tidlig, sammenhængende fase i den danske arbejderbevægelses historie, så er det med andre ord den første fase, hvor for det første den 'moderne' arbejderklasse var i sin vorden, altså arbejderklassens tilblivelsesfase, og hvor for det andet denne tidlige arbejderklasse gjorde sine første erfaringer med det borgerlige samfunds politiske demokrati og den fremvoksende industri og den kapitalistiske økonomi.

Det er ikke urimeligt, når ældre socialdemokratisk historieskrivning, især Jensen & Borgbjergs »Socialdemokratiets Aarhundrede« fra 1904, har viet Frederik Dreier en særlig plads i arbejderbevægelsens historie. Med Dreier påbegyndtes »de første på et socialistisk grundlag hvilende bestræbelser for at rejse en bevægelse i Danmark, med det formål, at befri arbejdet fra kapitalens overherredømme«, som P. Knudsen skrev i 1883¹².

Det var Dreiers opfattelse, at det danske samfund i midten af det 19. århundrede befandt sig i en overgangsfase: Det gamle patriarkalske sam-

11. Ole Hyldtoft, *Københavns Industrialisering 1840-1914*, Kbh. 1984, s. 46 ff.

12. Jvf. note (3).

fund var i opløsning og et nyt, et fri-konkurrence samfund var på vej. Essensen i Dreiers politiske budskab var, at arbejderne i denne proces måtte bryde med såvel de gamle laug som med de (borgerlige) arbejderdannelsesforeninger, som for Dreier blot var at betragte som 'den frie Konkurrences Parti' i arbejderklassen. I stedet var der behov for 'frie Laug' (fagforeninger) og en arbejderreformforening, der ville virke for gennemførelsen af et politisk reformprogram til gavn for arbejderne. Bruddet med den gamle laugstradition var således et centralt punkt for Dreier – ligesåvel som det var for Pio 20 år senere!

Værdien af Oluf Bertolts artikelserie fra 1940 ligger først og fremmest i, at han her har påvist eksistensen af en gruppe (omend fåtallig), der bar den socialistiske tradition fra »Dreiers klub« videre op igennem 1860'erne. Påvisningen af denne »klub« af traditionsbærere er ikke uvæsentlig¹³.

Både Oluf Bertolt og Thomas Bloch Ravn opererer med et kontinuitets-begreb, men som nævnt i forskellige betydninger. Efter min opfattelse er dette kontinuitets-begreb ikke helt uproblematisk, og efter min vurdering har Thomas Bloch Ravn undervurderet de elementer af brud, som Pios socialistiske bevægelse i 1870'erne repræsenterede. Tre forhold skal her trækkes frem. For det første har Thomas Bloch Ravn stort set ikke taget stilling til karakteren af/indholdet i det politiske budskab, som Pios socialister stod for. Det var Pios opfattelse – som formuleret i de »Socialistiske Blade« – at der var opstået en ny besiddelsesløs fjerdestand, som var 'sat uden for samfundet' og uden politisk indflydelse. Efter Pios opfattelse måtte, med Niels Finn Christiansens ord, »et første mål for arbejderklassen ... være dens ideologiske og organisatoriske selvstændiggørelse over for andre klasser¹⁴«. Arbejderne måtte bryde med såvel den borgerlige tendens i arbejderforeningerne som med den reaktionære laugstradition i »Formandsforeningen«.

For det andet har Thomas Bloch Ravn stort set ikke tillagt de elementer af brud og konflikter, som kendetegnede den sociale bevægelses historie i 1870'erne, større vægt. I tilfældet med de københavnske byggefag synes det umiddelbart berettiget at tale om en kontinuitet i bevægelsen frem til 1870'erne. For så vidt er der heri heller intet nyt. Allerede Henry Bruun påpegede, at de københavnske byggefag var en af laugstraditionens stærkeste bastioner. I hvert fald frem til 1872. Den store »murerskrue« i 1872 –

13. Og den er blevet underbygget siden bl.a. af Willy Markvad, »Arbejderforeninger i Danmark 1848-1871« i *Årbog for Arbejderbevægelsens historie 1*, Kbh. 1981, s. 7 ff. og Hans-Norbert Lahme, »Den danske IAA-sektions forhistorie« i *Historisk Tidsskrift* 76, 1975, s. 321 ff.

14. Niels Finn Christiansen, op.cit. s. 83.

den, der førte frem til »Slaget på Fælleden« o.s.v. – var de gamle laugssvendes strejke, og den blev deres store nederlag! Efter murerstrukuen i 1872 måtte det også stå klart for de københavnske bygningsarbejdere, at arbejdernes fremtid lå i organisatorisk at bryde med laugstraditionen og tilslutte sig den socialistiske bevægelse i Internationale. Sådanne elementer af brud i selve den sociale bevægelses udvikling i 1870'erne bør ikke forbigås. De er symptomatiske for mere grundlæggende konflikter og brydninger i den sociale bevægelse.

Endelig for det tredje forholder Thomas Bloch Ravn sig stort set ikke til spørgsmålet om det sociale grundlag for den socialistiske Internationale. I stedet overtages uden videre den opfattelse/karakteristik, som Georg Nørregård og Henry Bruun gjorde sig til talsmænd for, nemlig at den socialistiske arbejderbevægelse var en 'håndværkerbevægelse', hvis sociale grundlag var håndværkerne på de mange små værksteder. Det er en opfattelse, som Ole Hyldtoft har gendrevet i »Københavns Industrialisering 1840-1914«: »Netop de faglærte udgjorde hovedstammen i byens industri, og langt størstedelen af de mange snedkere, skomagere, skibstømrere, cigarmagere, typografer, skræddere, handskemagere, smede- og maskinarbejdere m.v. fandt beskæftigelse på større virksomheder. Med sjældne undtagelser rettedes de fleste omtalte enkeltaktioner uden for byggesektoren da også mod velkendte virksomheder i den københavnske industri. Den tidlige fagbevægelse kan således dårligt karakteriseres som en egentlig håndværkerbevægelse. I stedet havde den sit udgangspunkt og kerne blandt de faglærte arbejdere i byggefagene og den københavnske industri¹⁵«. Frem for at tale om en 'håndværkerbevægelse' ville det være rigtigere at karakterisere den som 'de faglærte arbejderes bevægelse', men også med plads (sektioner) til de ufaglærte arbejdsmænd og kvinderne!

Som sammenfatning på denne diskussion af 'forhistorieproblematikken' m.v. er det min opfattelse, at 70'ernes og 80'ernes nye studier i den danske arbejderbevægelses tidlige historie kunne siges at have vendt rundt på opfattelsen af »pionererne« i 1870'erne: Pios socialistiske arbejderbevægelse i 1870'erne var ikke starten, men snarere slutningen, kulminationen på en udvikling, der var indledt langt tidligere. Under den politiske bevægelse i årene 1848-49 havde underklassen manifesteret sig, men mest som en urolig og utilfreds 'baggrund'. Arbejderne var mere en 'lidende' end en handlende klasse, der var i stand til at formulere egne selvstændige mål og interesser. Men Dreier var et eksempel på, at den sociale bevægelse også formåede at frembringe sine egne teoretikere og tidlige talsmænd. Arbej-

15. Ole Hyldtoft, op. cit. s. 266.

derbevægelsen udviklede sig op igennem de næste årtier igennem en proces, der forløb som en stadig vekselvirkning mellem på den ene side arbejderne erfaringer med det fremvoksende borgerlige klassesamfund og på den anden side de organisatoriske former, hvorigennem arbejderne/underklassen kunne udtrykke disse erfaringer. Ved slutningen af perioden var arbejderne/underklassen ikke længere blot den uformelige masse af 'blege og tavse arbejdere'. Gennemslaget for Pios socialistiske bevægelse i 1871-72 markerede på én gang kulminationen på denne udviklings- og læreproces, og samtidig det radikale brud med de gamle patriarkalske traditioner i den sociale bevægelse.

Den socialdemokratiske arbejderbevægelses politiske karakter: Reform eller revolution?

I 70'erne var et af de store strids-/diskussionstemaer spørgsmålet om reform eller revolution i den danske arbejderbevægelses historie. Det var m.a.o. en diskussion om karakteren af den arbejderbevægelse, der blev rejst herhjemme. Hvad var det for en bevægelse? »Var de så røde?« som Lise Togeby spurgte i 1968, og hun svarede benægtende: De danske socialdemokrater havde fra starten i forrige århundrede været pragmatiske og reformsøgende socialister.

I »Fremad og aldrig glemme« skrev Erik Strange Petersen (ESP) om perioden 1871-1914. Han anførte her, at et vigtigt led i 70'ernes arbejderbevægelsehistorie havde været opgøret med det billede, som bl.a. Oluf Bertolt havde fremstillet i »En bygning vi rejser«, den socialdemokratiske partihistorie fra 1950'erne: Billedet af »en lidet teoretiserende, men sundt pragmatisk indstilling hos de ledende lag«. For Bertolt var »reformismen tilstede fra bevægelsens start og den afgørende forudsætning for den fremgangsrigtige udvikling. Resultatet bliver derfor en faktisk fornægtelse eller stærk reduktion af den socialistiske teoris betydning for den danske arbejderklassens organisatoriske fremmarch ...« skrev ESP i karakteristikken af den socialdemokratiske fremstilling af bevægelsens politiske karakter¹⁶. Dette billede var der blevet gjort op med i 70'erne. På den anden side fremgik det også af Claus Brylds artikel i »Fremad og aldrig glemme« om reformismeproblematikken, at der var alt andet end enighed om, hvordan det danske socialdemokrati så skulle karakteriseres. Claus Bryld efterlyste

16. Erik Strange Petersen, »Historieskrivningen om den danske arbejderbevægelse i perioden 1871-1914/20«, s. 55.

bl.a. en teoretisk bestemmelse af reformismen – især betonedede han vigtigheden af et historisk funderet reformisme-begreb, hvis det skulle have nogen anvendelighed i det konkrete studium og forståelsen af den socialdemokratiske bevægelse. I sin artikel omtalte ESP også 70'er-debatten om, hvorvidt det danske socialdemokratis teoretiske inspiration var hentet hos Lassalle i den tidlige tyske bevægelse eller hos Marx i 1. Internationale. Hans-Norbert Lahme var nok den, der kraftigst talte for eksistensen af et »betydeligt Lassalle-islæt i en iøvrigt stærkt eklekticistisk teoridannelse i 1870'ernes danske arbejderbevægelse¹⁷«. En af de få, der grundigere analyserede og argumenterede for den »revolutionære tolkning« af den tidlige danske arbejderbevægelse var Jens Engberg i den store Pio-biografi, »Til arbejdet, liv eller død!« (1979). Jens Engberg vurderede »Pio – og med ham den danske arbejderbevægelse 1871-72 og 1875-77 – som revolutionær«, men tilføjede ESP, i forhold til tidligere arbejder var Jens Engbergs vurdering i Pio-bogen både »nuanceret og forsigtig«.

Velvidende at jeg her gør mig skyldig i en noget unuanceret fremlæggelse, ville jeg mene at kunne sige, at det billede, som de fleste mere eller mindre explicit forholdt sig til, det var billedet af en første »oprørsk« (revolutionær – radikal) fase i 1870'ernes socialistiske bevægelse under Pio; der efterfulgtes af en moderat og reformistisk fase fra 1880'erne, da mænd »fra arbejdernes egen kreds« tog over – mænd som triumviratet Hørdum, Holm og Andersen, samt P. Knudsen og Jens Jensen. Dette er efter min mening det 'billede', som de fleste har forholdt sig til; det være sig, at man har afvist det, bekræftet det, eller pillet og ændret ved det.

I 80'erne har debatten om reform eller revolution ikke været ført i nær samme omfang som i 70'erne. Men skulle det forsøges – igen i unuancerede vendinger – at udsige noget mere generelt om, hvad der er sket i 80'erne, ville jeg også på dette punkt mene, at der i nogen grad er vendt rundt på begreberne; at der også på dette punkt har været tale om et vist (begyndende) opbrud i de gamle overleverede begreber: Sådan forstået at der i 80'erne kan siges at have været en tendens til at nedtone radikaliteten og det revolutionære præg over Pio og 1870'ernes socialistiske gennembrudsbevægelse; mens modsat der har været en tendens til at fremhæve de mere radikale tendenser i 1880'ernes socialdemokratiske arbejderbevægelse.

I »Arbejderbevægelsens forhistorie« har Niels Finn Christiansen meget præcist sammenfattet, hvad der er sket m.h.t. synet på Louis Pio: »I den ældre litteratur om den tidlige arbejderbevægelse blev Pio oftest karakteriseret som en velmenende, noget forvirret småborger med personlige am-

17. Erik Strange Petersen, op. cit. s. 57.

bitioner og tilbøjelighed til en vis autoritær ledelse af arbejderklassen. De noget kaotiske tilstande i 1870'ernes arbejderbevægelse blev tilskrevet Pios mange svingninger teoretisk og organisatorisk. Først da folk udgik fra arbejderklassen selv tog fat på det solide organisatoriske genopbygningsarbejde efter Pios »flugt« til Amerika i 1877, kunne en egentlig arbejderbevægelse med sans for det seje politiske og faglige arbejde skabes.« Således sammenfattede Niels Finn Christiansen det gamle billede af Pio, og han fortsatte: »De senere års intensive undersøgelse af denne tidlige fase har tegnet et noget andet billede af både Pio og den tidlige arbejderbevægelse. Pio fremtræder her som en målbevidst, selvbevidst internationalistisk orienteret socialist, der teoretisk, politisk-taktisk og organisatorisk var fuldt på højde med samtidens internationale ledere i arbejderbevægelsen ...« og Niels Finn Christiansens fremstilling i »Arbejderbevægelsens forhistorie« er skrevet ud fra denne opfattelse¹⁸.

Det skal i denne forbindelse nævnes, at i 1985 udkom »Den Internationale Arbejderforening for Danmark. Aktstykker til belysning af statsmagtens kamp mod den tidlige arbejderbevægelse i Danmark fra august 1871 til slaget på Fælleden i maj 1872«, ved Jens Engberg. I min vurdering giver disse »aktstykker« og dokumenter grundlag for det synspunkt, at de kaotiske og hektiske forhold i den allerførste socialistiske bevægelse i lige så høj grad skyldtes statsmagtens repression og forfølgelse af socialisterne, som det skyldtes Pios oprørs- eller revolutionstilbøjeligheder!

I den arbejderbevægelse, som blev opbygget fra 1880'erne og frem, var det i høj grad partiets mangeårige forretningsfører, handskemager P. Knudsen, der også tegnede den teoretiske profil, og P. Knudsen har i 80'erne været genstand for flere analyser. Først skal nævnes bogen »P. Knudsen – Bidrag til hans politiske biografi. Analyser og dokumenter« (1983), redigeret af Hans-Norbert Lahme¹⁹. I en af bogens analyser overfører Hans-Norbert Lahme i nogen grad den karakteristik, han tidligere havde givet af 1870'ernes bevægelse, på P. Knudsen. Lahme karakteriserer her P. Knudsens virke som arbejderbevægelsens teoretiker og historiker med disse sammenfattende ord: »P. Knudsens teoretiske forestillinger er i overvejende grad en »blandingsideologi« i stil med 1880ernes tyske »gennemsnitssocialisme«. P. Knudsen forsøger på eklekticistisk måde at forene marxistiske elementer med »førmarxistiske«, d.v.s. lassalleanistiske og andre elementer. Tilsammen udgør disse elementer en reformistisk

18. Niels Finn Christiansen, op. cit. s. 81.

19. Udover »analyserne« ved Hans-Norbert Lahme, Gerd Callesen og Per Boje indeholdt bogen gen- eller nyoptryk af vigtige tekster fra P. Knudsens hånd.

ideologi, der retfærdiggjorde partiets praksis, som i store træk gik ud på at erobre staten og at forandre den via den lovgivende forsamling ...²⁰«. Der var ikke nogen modsætning mellem partiets teori og praksis, men snarere »en form for harmoni imellem dem«, mener Lahme.

I 80'erne er der kommet et par større afhandlinger af ide- og teorihistorisk art, som har behandlet karakteren af den socialdemokratiske teori og politik. Det drejer sig om Niels Ole Finnemanns »I Broderskabets Aand. Den socialdemokratiske arbejderbevægelses idehistorie 1871-1977« (Kbh. 1985) og Mogens Rüdigers »Gustav Bang. Historiker og socialdemokrat« (Kbh. 1987)²¹.

I sin store oversigtsfremstilling har Niels Ole Finnemann karakteriseret det danske Socialdemokratis teori- og ideudvikling 1871-1977 ved 3 overordnede reformismebegreber: den proletariske reformisme om perioden fra partiets dannelse frem til tiden omkring 1. Verdenskrig, den folkelige reformisme om mellemkrigstiden, og den statslige reformisme om efterkrigstiden²². Her knytter interessen sig til det første begreb, den proletariske reformisme, og det er værd allerførst at bemærke, at Niels Ole Finnemann opererer med et sammenhængende idekompleks og en sammenhængende teoriudvikling gennem hele perioden fra Louis Pio, gennem P. Knudsen og med Gustav Bang frem til 1. Verdenskrig. Niels Ole Finnemann mener således, at Pios første program for »Socialisten« i 1872 ikke blot »var det første – og mest omfattende – af de selvstændige, danske programmer. Det er også bemærkelsesværdigt, fordi det indeholder næsten alle den senere socialdemokratiske tænkningens præmisser, selv om de først efterhånden får en mere nuanceret udformning²³.« Der var modsigelser i dette program, men også en indre sammenhæng, påpeges det: »Nemlig den at man kan formidle modsætningen mellem arbejdernes ideer om retfærdighed og de herskende samfundsforhold med statens og lovens hjælp²⁴.« Denne formulering antyder tillige et af de centrale forhold i begrebet om den proletariske reformisme: »Det er dualismen mellem bevæ-

20. Jvf. note (3) s. 33.

21. Nævnes i denne forbindelse skulle også Mogens Rüdigers artikel i *Årbog for arbejderbevægelsens historie* nr. 16, 1986: »Udviklingsteorier i Socialdemokratiet før 1945. Fra Socialisme til velfærdsstat«: her behandles foruden Gustav Bang også P. Knudsen og Hartvig Frisch.

22. I indledningen relaterer Finnemann de nye begreber til det »gamle« begrebssæt i »Faser i den danske reformismes udvikling«, trykt opr. som efterskrift til: C. Deutschmann, »Venstrekeynesianismen«, Århus 1975, hvor begrebet den 'klassiske reformisme' blev brugt om tiden før 1. Verdenskrig. jvf. »I Broderskabets Aand«, Kbh. 1985, s. 9.

23. Ibid. s. 60.

24. Ibid.

gelsens egen legalitetsforståelse og dens samtidige accept af statens legalitet, der danner grundlaget for den særlige reformistiske kampkodeks, og den hjemlige ophavsmand er Pio.« Dualismen ligger i forholdet mellem bevægelsens egen legalitetsforståelse (af hvordan samfundet og staten burde være indrettet, hvis det skulle være retfærdigt!) og det faktisk eksisterende samfund, med al dets udbytning o.s.v., men som den socialdemokratiske arbejderbevægelse ikke desto mindre accepterer som det legale grundlag for arbejderbevægelsens kamp. At der er tale om reformisme gennem hele perioden er Niels Ole Finnemann ikke i tvivl om. »Det radikale og militante præg, der indgår i den tidlige arbejderbevægelse og især Pios skrifter, er ikke udtryk for at der nu opstår en radiakal-revolutionær bevægelse; det er en retorisk militans, knyttet til formuleringen af bevægelsens egen legalitetsforståelse, den angår indholdet i de moralske idealer, der *burde* herske, men det angår aldrig formuleringen af konkrete krav eller valget af kampmidler ...²⁵«. Pio lagde idegrunden, og P. Knudsen videreudviklede den. »Med hans forarmelsesteori gav han en udbygget begrundelse for prioriteringen af kampen for formaliserede retsforhold på det frie marked, idet han afviste muligheden for at bedre arbejderne kår nævneværdigt i det eksisterende samfund, og han besvarede med den samme teori samtidig spørgsmålet om, hvordan arbejderne siden hen ville blive i stand til at erobre magten i samfundet på demokratisk grundlag og dermed også åbne vejen for arbejderne frigørelse fra den økonomiske elendighed, idet han for det tredje gav svar på spørgsmålet om, hvordan arbejderne med den politiske magt i hånden kunne omforme samfundet ved at sikre foreningen af videnskab og arbejde ...« Uafladeligt betonede de meget snævre grænser for fremgang i arbejderne levevilkår i det eksisterende samfund²⁶. Det var, skriver Niels Ole Finnemann »et reformistisk program, det var politisk set baseret på proletariatet og socialt set på den rationelle samfundsindretning.« Over for privatejendommen, rigdommen, religionen o.s.v. hævdede arbejderne nu arbejdet som det rette grundlag for samfundsborgerne ret og krav på frihed og værdighed. »Det er det proletarisk-socialistiske moment i den proletariske reformisme²⁷.«

Med Gustav Bang indledes omkring århundredeskiftet opbruddet i den proletariske reformisme, skriver Niels Ole Finnemann. Dette opbrud var affødt af, at troen på socialismens snarlige komme mere og mere fortone-

25. Ibid. s. 61 f.

26. Ibid. s. 91.

27. Ibid. s. 92.

de sig, almindeligvis mulighederne for reformer til gengæld blev mere troværdige. Derfor fremhæver Niels Ole Finnemann især, hvordan Gustav Bang erstattede P. Knudsens gamle forarmelsesteori med teorien om den relative forarmelse, hvormed Bang i virkeligheden gav det teoretiske grundlag for en intensivering af reformkampen, samtidig med at han reformulerede grundlaget for det socialistiske perspektiv.

I sin Gustav Bang-bog karakteriserer Mogen Rüdiger Niels Ole Finnemanns konklusion vedr. Bang som »mere korrekt og mere interessant« end de hidtidige tolkninger af Bang: »Bang nyformulerede reformismen, idet han fremlagde en tolkning af proletarisering-, elendigørelses- og polariseringsteorien. Dvs. han indarbejdede »den industrielle kapitalismes rationelle arbejdsorganisation« i teorien«, skriver Rüdiger, og han fortsætter. »Det sidste er imidlertid en konklusion, der overspiller Bangs positive vurdering af industrikapitalismens rationalitet og nedtoner hans kritik af arbejds- og levevilkårene. Dermed tenderer Finnemann til at gøre Bang for fremadrettet i forhold til partiets senere udvikling. Hans teoretiske nyformulering må efter min mening i stedet ses som højde- og slutpunktet i fasen op til arbejderbevægelsens splittelse²⁸.«

I denne vurdering vil jeg være tilbøjelig til at give Mogens Rüdiger medhold. (Det skal dog bemærkes, at Finnemanns fremstilling er temmelig uklar vedr. Bangs syn på den kapitalistiske produktions rationalitet/irrationalitet). Bang synes i mindre grad at være »fremadrettet«, snarere »bagudrettet«: teoretikeren, der formåede at formulere, og på enkelte punkter nyformulere, den teori og selvforståelse, der havde været gældende før århundredeskiftet.

Mogens Rüdigers Bang-studie er i hovedsagen en undersøgelse af Bangs tolkning og udformning af den materialistiske historieopfattelse og af de centrale begreber heri: basis-overbygningsmodellen, udviklingsbegrebet og socialismebegrebet; og denne teoriudvikling indplaceres i sammenhæng med det internationale og nationale Socialdemokratis udvikling. Det er et meget tekstnært og grundigt studie, og kun et par enkelte konklusioner skal nævnes. Udviklingen i Bangs historieteoretiske forfatterskab kunne iflg. Mogens Rüdiger siges at gå fra en i starten ret håndfast og mekanisk udlægning af den materialistiske historieopfattelse, hvor økonomiens (basis's) bestemmende rolle i forhold til overbygningen og samfundsudviklingen fastslås, henimod en tolkning i de sidste dele af forfatterskabet (frem mod 1. Verdenskrig), hvor overbygningens selvstændige indflydelse og den subjektive ageren, f.eks. i form af arbejderbevægelse-

28. Mogens Rüdiger, »Gustav Bang. Historiker og Socialdemokrat«, Kbh. 1987, s. 302.

sens aktive handlen, fremhæves. Bangs historiesyn karakteriseres som »evolutionistisk«. Men værd at understrege er det, at ligesom Bang ikke så nogen modsætning mellem 'evolution' og 'revolution', således så han heller ikke i sin politiske teori for Socialdemokratiet nogen modsætning mellem 'reform' og 'revolution'. »Netop fordi Socialdemokratiet er et revolutionært parti, et samfundsomdannende parti, er det tillige det eneste konsekvente reformparti«, hedder det i Rüdigers sammenfatning af Bangs position. Men generelt svarede Bangs vurdering af Socialdemokratiets resultater til »hans noget mekaniske og deterministiske forståelse af overgangen til socialismen«, skriver Rüdiger. »Socialismen er en nødvendighed, og de små resultater, der opnås i fagforenings- og partiarbejdet er socialdemokraternes måske beskedne, men vigtige bidrag til at fremskynde, retlede og gøre processen, overgangen, så smertefri som muligt²⁹.«

Disse korte antydningvisse præsentationer af Niels Ole Finnemanns og Mogens Rüdigers bøger får slå til i denne artikels sammenhæng. Begge forfattere er enige om at karakterisere den socialdemokratiske arbejderbevægelse før 1. Verdenskrig ved begrebet 'reformisme'. Jeg ville da også mene, at vi med studier som de her nævnte er kommet nogle skridt længere frem i retning af en indholdsmæssig bestemmelse af et 'reformisme-begreb', der kan indfange det danske Socialdemokratis politiske karakter (– som efterlyst af Claus Bryld i »Fremad og aldrig glemme«). Det er imidlertid også værd at gøre opmærksom på, at det af begge fremstillinger fremgår, at det danske Socialdemokrati på det programatiske plan bekendte sig som et revolutionært socialistisk arbejderparti. Følgelig er hele diskussionen omkring karakteristikken af den socialdemokratiske arbejderbevægelse før 1. Verdenskrig et spørgsmål om definitioner og begrebsmæssig afklaring: Hvad lægges der i begreberne »revolutionær« og »reformistisk«? Som Claus Bryld gør rede for i sin artikel i »Fremad og aldrig glemme«, var »reformisme« ikke et begreb, der blev brugt i samtiden. Man talte om »reformsøgende« eller lignende³⁰. Spørgsmålet er derfor, om et begreb som 'proletarisk reformisme' er så bredt, at det kan rumme de brydninger og den spændvidde, som den socialdemokratiske arbejderbevægelse reelt var et udtryk for. Ud over den dualisme, som Niels Ole Finnemann gjorde til noget centralt i sit reformismebegreb, kunne der påpeges en anden dobbelthed, der kendetegnede og prægede bevægelsen gennem hele perioden: Dobbelttheden mellem på den ene side at fastholde

29. Ibid. s. 190.

30. Claus Bryld, »Reformisme. Begrebet og dets anvendelse i studiet af arbejderbevægelsens historie«, s. 138.

en revolutionær socialistisk målsætning og på den anden side at virke for praktiske reformer, der kunne forbedre arbejdernes materielle kår. Hvem kunne på denne tid, i 1880'erne, have givet en mere konsistent fremstilling af den socialistiske teori end den P. Knudsen gav, da han talte i Studenter-samfundet i København i november 1884³¹? Og hvem kunne være i tvivl om, at det danske Socialdemokrati stod på den revolutionære socialismes grund, efter at have hørt P. Knudsen tale på et socialdemokratisk møde på Sortedamslund i juni 1889, under striden mellem partiledelsen og de såkaldte »revolutionære«? Ikke desto mindre var P. Knudsen forretningsfører for et parti, hvis repræsentant i folketinget, P. Hørdum, i 1886-87 samlingen udtalte, at hvis nogen fremsatte et forslag om at forandre hele det nuværende produktionssystem, da ville hans parti stemme imod³²!

Generelt ville jeg nok være tilbøjelig til at betragte den socialdemokratiske arbejderbevægelse som en mere brydningsfuld og mindre éntydig størrelse end de to ovennævnte forfattere. I besvarelsen af spørgsmålet om bevægelsens karakter ville jeg mene, at i hvert fald 4 centrale forhold burde indgå: (a) Bedømt ud fra de teoretiske og programatiske erklæringer er der grund til at fastslå, at de danske socialdemokrater var revolutionære, først og fremmest forstået på den måde, at partiet kæmpede for en radikalt anderledes samfundsordning, et socialistisk samfund med fælles eje og fælles arbejde. I deres selvforståelse var de med andre ord 'revolutionære' socialister! De var samlet i kampen for den fælles socialistiske målsætning. (b) Samtidig er der grund til at hævde, at 1880'ernes og 90'ernes danske socialdemokrater næppe regnede det for sandsynligt, at det socialistiske samfund ville blive opnået i deres egen tid. De var først i færd med at opbygge en bevægelse. I deres egen selvforståelse levede de endnu ikke i en revolutionær tidsalder! (c) Grundlaget for den bevægelse, de var i færd med at rejse, forstod de som en 'klassebevægelse'. Den skulle være klassens, arbejdernes egen bevægelse. Det grundlag, hvorpå denne klassebevægelse rejstes, var en fundamental antikapitalisme og havde udgangspunkt i kravet om 'retfærdighed': i en kritik af den manglende retfærdighed og lighed i det eksisterende kapitalistiske samfund. Ud fra denne selvforståelse af bevægelsens karakter, som arbejderklassens egen bevægelse, må utilfredsheden med og kritikken af den politiske alliance med gårdmandspartiet Venstre forstås. I længden kunne en sådan politisk-tak-

31. Talen er genoptrykt i Uffe Østergård (red.) *Den materialistiske historieopfattelse i Danmark før 1945 I*, Århus 1973, s. 33 ff.

32. Knudsens tale på Sortedamslund er optrykt i Lise Tøgeby, »Var de så røde?« 1968, s. 42 f.; Hørdums ord i folketinget er citeret i Lise Tøgeby, *Revisionismens betydning for Socialdemokratiets Ideudvikling fra 1890erne til 1930erne*, Århus 1974, s. 50.

tisk alliance ikke undgå at afsvække bevægelsens proletariske klassekarakter, lød det fra kritikerne – og fra den gamle Friedrich Engels i London³³. Uvægerligt hæfter der sig det indtryk, at de danske socialdemokrater havde svært ved at omsætte den overordnede revolutionære målsætning i en revolutionær politisk taktik! (d) I det konkrete politiske arbejde, den politiske praksis, på rigsdagen og i kommunerne, lagde socialdemokraterne vægt på at fremstå som et reformsøgende parti, for hvilket opgaven først og fremmest gik på at få gennemført reformer i den arbejdende klasses interesse.

Med disse betragtninger lægges der på ingen måde op til at karakterisere det danske Socialdemokrati før 1. Verdenskrig som 'revolutionært'. Men til at fastholde betydningen af den socialistiske ('revolutionære') målsætning i 1880'ernes og 90'ernes danske Socialdemokrati. I lyset heraf skal det opbrud vurderes som efter min opfattelse indtraf i begyndelsen af dette århundrede. Det er ikke hos Gustav Bang, dette brud skal lokaliseres. Men i den nye magtkonstellation omkring Stauning – Borgbjerg, som opstod i bevægelsen i begyndelsen af århundredet. Opkomsten af dette nye magtcenter var langt hen en del af et generationsskifte, hvor 1880'er-generationen var ved at have udspillet sin rolle. Det, der skete og som blev klart formuleret af bl.a. den gamle venstrefløjs-socialdemokrat Gerson Trier i 1902³⁴, var at radikaliteten i den socialdemokratiske målsætning så småt begyndte at forsvinde. Jo tættere Socialdemokratiet kom på målet, nemlig erobringen af det politiske flertal, jo mindre radikalt formulerede de ledende socialdemokrater sig om, hvad flertallet og magten skulle bruges til. Heri ligger et begyndende opbrud i forhold til 'tonen fra 1880'erne'.

Afsluttende betragtninger:

organisationshistorie – socialhistorie – kulturhistorie:

klassens eller bevægelsens historie?

Netop o. 1981-82 løb diskussionen i »Arbejderhistorie« om »klassens eller bevægelsens historie³⁵«. Svend Aage Andersens debatindlæg i nr. 19, 1982 havde titlen »Bevægelse og klasse – begrundelser for et perspektivskifte«.

33. Jvf. den optrykte brevveksling i Gerd Callesen, »Om revolutionær taktik. Korrespondancen mellem Friedrich Engels og Gerson Trier og Nik. Petersen 1885-1893«, i *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 3, 1983, s. 109 ff.

34. Gerson Trier, »Socialdemokratiet og de borgerlige Partier« i *Dansk Tidsskrift* 1902, s. 749 ff.

35. Oversigt over de hidtidige bidrag til diskussionen i *Arbejderhistorie*, nr. 19, 1982, s. 53 f.

Det perspektivskifte, som S. A. Andersen har talt for, indebærer, at forskningen skal gælde »hele klassen og alle aspekter«; at der skal anlægges et »perspektiv fra neden«, et »hverdagsperspektiv. Arbejdernes kultur, erfaringer og dagligliv« skal sættes i centrum. Diskussionen er kørt videre, bl.a. omkring brugen af arbejdererindringer i studiet af arbejderbevægelsens historie³⁶. Det var da også et gennemgående træk i flere af bidragene til »Fremad og aldrig glemme«, at der i perspektiveringerne blev peget på behovet for/mulighederne i en socialhistorisk tilgang til arbejderbevægelses/klassens historie; der blev talt for arbejderbevægelsens socialhistorie og kulturhistorie.

Det ville da næppe heller være forkert at sige, at vi i 80'erne har set de første større forsøg på at indfri denne social- og kulturhistoriske fordring i praksis, i brede sammenfattende afhandlinger. Som gode eksempler kunne nævnes Svend Aage Andersens to bøger, »Salt og brød gør kinden rød. Arbejderliv i Århus 1870-1940« (1985) og »Havnearbejderne i Århus – før containernes tid. En undersøgelse af deres livsform og erfaringsverden ca. 1880-1960« (1988); nævnes kunne også Tinne Vammen, »Rent og Urent. Hovedstadens Piger og Fruer 1880-1920« (1986).

Jeg synes heller ikke, at det ville være forkert i denne forbindelse at omtale en udgivelse som SID's »Arbejdsmandens historie i 100 år« (1-5, 1982 ff.), som også for flere binds vedkommende udmærker sig ved at sætte arbejdsmændenes og arbejdsmandsorganisationernes udvikling ind i en bredere social og kulturel sammenhæng.

Nævnes i denne sammenhæng kunne også Gunhild Agger & Anker Gemzøes »Arbejderkultur 1870-1924«, en tekst- og kildeudgivelse, forsynet med en større historisk indledning. Denne godt 100 sider lange indledning er i sig selv en af de bedste korte introduktioner til dansk arbejderbevægelses historie frem til o. 1. Verdenskrig. Netop i kraft af at forfatterne har kombineret bevægelsens historie med det kulturhistoriske stof. Set fra bevægelsens – eller organisationshistoriens synsvinkel – kunne det formuleres således, at disse social- og kulturhistoriske studier har bidraget til at vise, hvordan brydninger i bevægelsen har været materielt funderet i afgørende forskellige livsvilkår – eksempelvis brydningen mellem mænd og kvinder, mellem faglærte og ufaglærte. »Forskellene i materielle vilkår, modsætningerne på arbejdspladserne og i fagbevægelsen svarede i betydelig udstrækning til dybtgående forskelle i familieformer og socialisationsomstændigheder«, skriver Agger & Gemzøe i deres introduktion, og de opstiller herefter to »poler« i de familieformer, som efter deres mening

36. Jvf. *Arbejderhistorie*, nr. 31, 1988, indeks under rubrikken »debat«, s. 109.

har været de typiske i datidens arbejderklasse: de sonderer mellem den »opløsningstruede« arbejderfamilie og den »stabile« arbejderfamilie³⁷. Netop i studiet af sådanne forhold påpeger de vigtigheden af erindringsmaterialet: »Disse erindringer er derfor en uvurderlig kilde til indsigt i oplevelsesformer, normer og vurderinger, kort sagt arbejdernes livsholdninger og spontane kulturformer³⁸.«

En af social- og kulturhistoriens fortjenester har netop været at påvise arbejderklassens sammensathed, dens uhomogenitet. Således sammenfatter Svend Aage Andersen i sin seneste bog om havnearbejderne i Århus, at et af hovedresultaterne af hans tidligere bredt anlagte undersøgelse af arbejderlivet i Århus 1870-1940, var, »at arbejderklassens livsmønster fremviste så betydelige variationer, at man ikke mere kunne opretholde forestillingen om én og kun én arbejderkultur. Man måtte tale om flere arbejderkulturer: en »fagarbejderkultur«, en »arbejdsmandskultur«, en »arbejderkvindekultur« – og muligvis endnu flere, f.eks. separate »erhvervskulturer«³⁹.« Hans nyeste bog om havnearbejderne er netop lagt an som en undersøgelse af en sådan »erhvervskultur«.

Ud fra sin kulturhistoriske tilgang har Svend Aage Andersen tegnet et andet billede af faserne i arbejderbevægelsens – arbejderlivets/arbejderkulturens – udvikling – end det, vi kender fra de politiske og teoriehistoriske studier nævnt foran. I bogen om arbejderlivet i Århus har Andersen opstillet en skitse med tre hovedfaser: Startende med (a) perioden 1870-1894, hvor arbejderne var de ringeagtede – »uden for« samfundet, over (b) perioden 1894-1919, den kæmpende fase, hvor arbejderne var »på vej ind i« samfundet, og til (c) hvor arbejderne er blevet medborgere – »inden for« samfundet, ca. 1920-1940⁴⁰. Det er indlysende, at det vil være nødvendigt og givtigt at sammenholde de forskellige synspunkter på udviklingen i arbejderbevægelsen, fra både den politiske og teori-/idehistoriske tilgang og fra den social- og kulturhistoriske forskning.

Sammenfattende på denne oversigt over nogle af de nyere bidrag fra 80'ernes debat om arbejderbevægelsens historie skal det derfor kort slås fast, at de 'enten – eller', som har været antydnet i deloverskrifterne, rette-

37. Gunhild Agger & Anker Gemzøe, *Arbejderkultur 1870-1924*, (1982), s. 115 ff.

38. Ibid. s. 116.

39. Svend Aage Andersen, *Havnearbejderne i Århus – før containernes tid* (1988), s. 10 f.

40. Svend Aage Andersen, *Salt og brød gør kinden rød* (1985), s. 195 ff. Sammenlign hans fasekarakteristik i »Arbejderklassens kulturhistorie – problemer og indfaldsvinkler i studiet af »arbejderkultur«, i *Årbog for arbejderbevægelsens historie* 11, 1981, s. 38, hvor der opereres med en udviklingsmodel i 4 faser: udstøelsesperioden (– 1890'erne), politiseringsperioden (o. 1890-o.1935), »borgerliggørelsesperioden« (o. 1935 til 1960) og »velstandsperioden« (efter 60).

ligen burde have været 'både – og': Arbejderbevægelsens historie frem til 1. Verdenskrig – inklusive dens »forhistorie« – handler både om kontinuitet og brud; den handler både om reform og revolution, både om klassens og bevægelsens historie. Vender vi tilbage til det indledende spørgsmål: hvornår starter den danske arbejderbevægelses historie? – da ville de fleste vel i dag kunne skrive under på, at arbejderbevægelsens historie starter med arbejderklassens historie: At arbejderklassens dannelse selvsagt er forudsætningen for arbejderbevægelsens dannelse. Med andre ord: Næppe mange vil i dag bestride, at den socialhistoriske forankring af 'organisationshistorien' er en nødvendighed. At social- og kulturhistorien er uomgængelig både for at forstå og levendegøre bevægelsens historie. Men også at social- og kulturhistorien må bidrage til at forklare problemstillinger af mere overordnet og almen karakter, eksempelvis også inden for 'organisationshistorien'. I artiklen har jeg tillige argumenteret for både at operere med kontinuitet og brud, både med revolutionære og reformistiske tendenser i den danske arbejderbevægelse før 1. Verdenskrig. Bl.a. ud fra en betragtning om, at den socialdemokratiske arbejderbevægelse var en mere brydningsfuld og en bredere, mere sammensat bevægelse, end vi måske forestiller os i dag.

Afslutningsvis er der måske grund til at anslå den optimistiske tone på arbejderbevægelseshistoriens vegne – og til at mene, at pessimismen i forordet til »Fremad og aldrig glemme« måske har vist sig at være uberettiget. Vi har i 80'erne set, hvordan nogle af de ideer og metodiske nybrud, som formuleredes i 70'erne, er blevet udmøntet i praksis, d.v.s. i flere store og grundige afhandlinger: Vi har fået den første syntese om arbejderbevægelsens forhistorie, en samlet tide- og teorihistorisk fremstilling af hele den socialdemokratiske arbejderbevægelses udvikling fra starten til 1970'erne, en teorihistorisk biografi over Socialdemokratiets første store teoretiker, de første brede socialhistoriske fremstillinger, o.s.v., og det er en arbejderbevægelseshistorie, der er blevet formidlet til langt videre kredse end hidtil og også i flere former end hidtil, som det fremgår af den sidste Årbog for arbejderbevægelsens historie nr. 18, 1988: »Brug Arbejderhistorien – Arbejderhistoriens Brug«.